

Titel:	Tekstpragmatik. En kritisk vurdering af nogle principielle og praktiske tilgange til tekstbeskrivelsen, med ansatser til et alternativ
Forfatter:	Peter Harder
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 10+11. <i>Sprogteori og tekstanalyse</i> , 1979, s. 104-130
Udgivet af:	Akademisk Forlag, Universitetsforlaget i København
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Peter Harder

TEKSTPRAGMATIK

En kritisk vurdering af nogle principielle og praktiske tilgange til tekstbeskrivelsen, med ansatser til et alternativ.

Indledning. I løbet af den sidste snes år er der udkommet en række skrifter som proklamerede, at sprogvidenskaben nu omsider var ved at overskride den grænse, som den indtil da havde ladet sig indespærre af, nemlig sætningsgrænsen. Som stolte opdagelsesrejsende, der endnu fortumlede så sig om i det ukendte land, har disse forfattere efter tur berettet om det store hinsidan; og mange har fået indtryk af et jomfrueligt og frugtbart område, der nu åbner sig for sprogvidenskaben (jf fx Enkvist). Med sin karakter af præsentation indskrives Ole Tøgebys (OT) artikel i dette nr. af NyS sig i denne række af 'gennembruds'arbejder; og den kan derfor i denne sammenhæng fungere som anledning til at underkaste dette nybrud i lingvistikken et kritisk eftersyn.

Den polemik imod tekstlingvistikken, som OT her bliver prægelkna-be for, retter sig i alt væsentligt imod dens grundlag, dens selvforståelse. OTs konkrete forslag og iagttagelser er jeg oftest indforstået med; men OT er repræsentativ for tekstlingvistikken derved at redegørelsen ikke forekommer at give noget klart svar på fundamentale spørgsmål som "hvad er kriteriet for, om noget er en tekst?", "hvilken status har de forskellige beskrivelsesmetoders resultater i forhold til hinanden?" osv. Denne uklarhed åbner mulighed for nogle fundamentale misforståelser af, hvad tekster og tekstbeskrivelser er for noget. Første del af denne artikel behandler den vigtigste og mest nærliggende af disse misforståelser, nemlig den som følger af at en videnskab, der hedder tekst til fornavn, kalder sig lingvistik til efternavn og derved indskrives sig i en tradition hvor det formelle og strukturelle er det egentlige emne for beskrivelsen. Anden del har til formål at vurdere nogle af de foreliggende tekstbeskrivelsesmetoder, således at det fremgår på hvilken måde spørgsmålet om grundlaget for tekstbeskrivelsen er relevant for de forskellige arbejdsmetoder. I sammenhæng hermed vil jeg derfor skitsere min egen opfattelse af, hvordan dette grundlag skal forstås.

I. Tekst og lingvistik

1. Forhistorien. Proklamationen af tekstlingvistikken med afsæt i sætningslingvistikken har noget slående over sig. Det må jo være klart for enhver, at sætninger lige så lidt som ord følger efter hinanden i tilfældig orden, og at der derfor må eksistere regler for, hvordan man danner en sammenhængende tekst. Den påstand, som en sådan proklamation starter fra, nemlig at lingvistikken hidtil frygtsomt har respekteret sætningsgrænsen, er imidlertid langt fra at være en indlysende sandhed, hvis man kigger bare en lille smule tilbage i sprogvidenskabens historie:

I den præstrukturalistiske grammatiske tradition var sætningsgrænsen ikke noget Rubicon; dens emne var alt, hvad der kunne siges om ordene, og for så vidt det forekom meningsfuldt at udtale sig om et større domæne end sætningen, var der ingenting til hinder for det. F.eks. kan man om forholdet mellem demonstrativer og artikler hos Christophersen (senere også citeret af Jespersen/Haislund) finde den iagttagelse, at den ubestemte artikel bruges til introduktionen af en referent, der så umiddelbart derefter typisk vil blive omtalt med et demonstrativ, for siden at blive omtalt med bestemt artikel: "A man... That man... The man".

Bloomfieldianerne mente af metodologiske grunde at måtte begynde ved beskrivelsens mindste enheder (for deres vedkommende fonemet) for siden at arbejde sig opad i hierarkiet. Det betød i praksis, også selvom de ikke holdt sig disse principper helt efterrettelig, at de højere niveauer gled i baggrunden. Igen var der dog ingen afgørende grænse ved det, man almindeligvis forstår ved en sætning, og Harris (1952) har da også skitseret hvordan de taksonomiske beskrivelsesprincipper kunne udnyttes til at skabe en tekstbeskrivelse - uden at teorien dog når at få noget kød og blod.

Hjelmslev lod sig lige så lidt som grammatikerne og Bloomfieldianerne spærre inde af sætningsgrænsen. Hans beskrivelsesprincipper dikterede ham endog at måtte begynde med de største enheder, således at sætningen først kom ind på et senere trin end de større tekstenheder. I nogle forelæsningsnotater kan man se, hvordan disse principper har været udnyttet til en analyse af H.C.Andersens eventyr "Kærestefolkene"; bl.a. siges de senere tekstafsnit at selekttere (ensidigt at forud-

sætte) de foregående.

Når tekstlingvister til trods herfor kan tillade sig at lancere overskridelsen af sætningsgrænsen som en pionerindsats, hænger det sammen med den generative grammatiks dominerende stilling i sprogvidenskabens selvforståelse i dag - man kan mere eller mindre bruge ordet lingvistik som synonymt med generativ grammatik.

2. Tekstlingvistikken og det generative tankesæt. Hvis man mere eller mindre bevidst vælger at anskue projektet om en tekstlingvistik i lyset af den generative grammatik, giver det to indlysende fordele, som tekstlingvister ikke har været sene til at udnytte. For det første er der ikke nogen tvivl om, at generativ grammatik handler om sætninger; alle dens varianter karakteriserer sproglige former ved hjælp af strukturer, hvor der øverst står S, og forskellen er derfor klar i forhold til tekstlingvistikken. For det andet stiller den generative grammatik et argument til rådighed, hvormed man kan legitimere tekstlingvistikken. Det centrale arbejdsredskab for generativisten er grammatikalitetstesten, hvorved sprogbrugeren afgør om en given sekvens stemmer overens med de internaliserede konstruktionsprincipper for sproglige ytringer. Hvis en sekvens forkastes, betyder det at der må findes regler, der i det konkrete tilfælde ikke er fulgt - og opgaven består så i at finde disse regler. Ligesom Chomsky (1965) kan argumentere for sin lingvistik ved at anføre (1):

(1) Sincerity frighten may boy the

som eksempel på noget, sprogreglerne forbyder, kan v. Dijk (1972) argumentere for en tekstlingvistik ved at anføre (2)

(2) We will have guests for lunch. Calderón was a great Spanish writer

som eksempel på sætninger, der ikke tilsammen kan danne en tekst. Og hermed er nødvendigheden af at have en tekstlingvistik bevist med sætningslingvistikens egne våben.

Denne præsentation af tekstlingvistikken er så bestikkende, at den går igen overalt (jf foruden OT fx Enkvist og Werlich). Det spørgsmål, der nu skal tages op, er hvilken betydning det har for en tekstlingvistik, at den introducerer sig selv med en selvfølgelig og uproblematise-

ret henvisning til det generative tankesæt.

Den vigtigste konsekvens er, at tekstbeskrivelsen lanceres som en kompetens-disciplin: det er sprogbrugerens internaliserede regelsæt, som genererer alle mulige og udelukker alle umulige tekster, der er beskrivelsens genstand. Strukturen skal altså ikke findes i de konkrete ytringer, men i hovedet på folk. Ellers ville grammatikalitetstesten være meningsløs: man kan nok forestille sig, at sprogbrugeren kan afgøre om noget stemmer overens med regler, han har inde i hovedet, men næppe, at han uden videre skulle kunne afgøre, om noget er en faktisk tekst.

Er dette udgangspunkt for tekstlingvistikken nu et fornuftigt og rimeligt udgangspunkt for en disciplin, der handler om tekster? Som allerede antydnet vil der her blive argumenteret for, at det ikke er tilfældet. Når det kan have interesse at gå ind i en sådan argumentation, skyldes det imidlertid ikke, at alle tekstlingvister går ind for den generative model; bortset fra nogle få (v. Dijk, Petöfi m. fl.) er tekstlingvister normalt ikke typisk generative i deres tankegang. Men alligevel introducerer man disciplinen på den beskrevne måde - og alligevel står tankegangen så stærkt at man sjældent finder noget eksplicit alternativ (jf dog Oomen), hvorfor faderkomplekset overfor den generative tankegang afsætter sig i form af ubearbejdede konflikter i selvforståelsen. Som eksempel på sådanne konflikter kan nævnes Werlich. I hans introduktion kan man se, hvordan det kommunikative perspektiv på sproget og forestillingen om at udvide domænet før lingvistikken blandes sammen:

"It is now commonly accepted among linguists that people communicating in language do not do so simply by means of individual words or sentences, but by means of texts. Though, on occasion, an individual sentence may function as a text in a particular situation. . . . texts usually contain words or sentences as elements of sequences which create larger linguistic wholes. . . . What is needed for at description of both competent text production and competent text analysis is a text grammar that includes, and simultaneously transcends, a sentence grammar. (p.13-14)".

Det er ikke muligt at afgøre, om det er det kommunikative eller det er overskridelsen af sætningsgrænsen, der er det vigtigste for Werlich. At dette skyldes hans manglende bevidsthed om distinktionen kan ses senere i fremstillingen, hvor han definerer forskellige kommunikative funktioner, som indgår i tekster, ved hjælp af formelle sætningslingvistiske begreber. Fx defineres tekstarten 'instruktion' ved hjælp af det lingvistiske begreb 'imperativ'; og hvad der måske er endnu mere afslørende, han indfører en sondring mellem to forskellige typer sammenhæng (jf p.30) som kan etableres i tekster, nemlig funktionel og emnemæssig sammenhæng, alene på basis af sontringen mellem grammatiske og leksikalske størrelser, uden at spekulere på, om sontringen er relevant ud fra et kommunikativt synspunkt. Han kommer derved bogen igennem til at udvide domænet for generalisationer af den kendte lingvistiske slags og udgive disse domæneudvidelser for at være beskrivelse af kommunikative sammenhænge.

Den omvendte sammenblanding (m.a.o. at gå ud fra det transfrastiske og så til syvende og sidst at lade det kommunikative være det afgørende) kan også eksemplificeres, jf flg citat fra S.J.Schmidt:

"Aus diesen kurzen Hinweisen ist zu entnehmen, dass eine transphrastische Analyse auf ganz andere, komplexere, auch nicht-sprachliche Komplexe zu achten haben wird als die subphrastische Analyse." (p.50).

Forestillingen er den, at når man vover sig uden for sætningsgrænsen, må man tage nye ting i betragtning, som komplicerer analysen. Indvendingen mod dette synspunkt må være, at der vel også indenfor sætningsgrænsen foregår andre ting end dem, lingvister interesserer sig for.

Også OT er et storartet eksempel på et uafklaret forhold til de generative forestillinger. En overgang ser det ud til, at OT har overtaget hele den generative metafysik med "universelle principper" som enhver tekst er opbygget efter (§ 2), med alle de ting som enhver sprogbruger til enhver tid kan afgøre (§ 3) osv. Imidlertid er artiklen fuld af observationer, der klart sprænger rammerne for hvad enhver sprogbruger til enhver tid kan sige god for i ophøjet isolation fra kontekstuelle hensyn - uden at man får nogen forklaring på, hvilken status disse obser-

vationer så mon kan have. Der kan derfor, også i nærværende sammenhæng, være god mening i at drøfte nærmere, hvad det egentlig er enhver sprogbruger til enhver tid kan, og hvad det har med tekster at gøre.

3. Sproglig kompetens og tekster. For at få overblik over, hvad der ligger i at anskue tekstbeskrivelsen ud fra et kompetenssynspunkt, er det nødvendigt at gå tilbage til den betragtning, der gør denne synsvinkel nødvendig og også historisk begrundede den.

Det epokegørende ved kompetens- eller langue-tænkningen var erkendelsen af, at sproglige eksempler ikke lod sig forstå som noget, der eksisterede hver for sig som individuelle, uafhængige data. Hver gang man stødte på fx ordet 'rød', måtte man forudsætte en bevidsthed, som var fælles for dette ords brugere, om hvad dette ord kan bruges til. Uden en sådan fælles bevidsthed ville lyd- eller bogstavsekvensen r-ø-d være utænkelig som meddelelsesmiddel. For at forekomsten af konkrete ytringer overhovedet kan være mulig, må der med logisk nødvendighed forudsættes et beredskab hos de enkelte sprogbrugere til at opfatte/producere disse konkrete ytringer - et beredskab som er (nogenlunde) ens sprogbrugerne imellem. Eftersom enhver konkret ytring således må antages at blive produceret/opfattet i kraft af en appel til dette beredskab, vil man ikke kunne beskrive "sproget som sådan" ved at beskrive de enkelte ytringer, sådan som man hidtil havde gjort. En beskrivelse, der består i at man udtaler sig så generaliserende som muligt om en stor mængde faktisk forefundne eksempler, vil ikke nødvendigvis være korrekt - måske vil der være tilfældige egenskaber ved eksempelmaterialet, der gør beskrivelsen skæv. De sproglige generalisationer får man først fat i ved at beskrive det beredskab, som uafhængigt af alle konkrete ytringer fastlægger, hvordan man siger hvad. Uanset hvad man kan have af berettigede indvendinger mod alle foreliggende versioner af langue - eller kompetensbegrebet, står det klart, at sprogbrug kun kan forstås som manifesterende en på forhånd foreliggende institution, som fastlægger rammerne for, hvordan en konkret ytring kan se ud. Det er denne institution, en kompetenslingvistik skal beskrive; og for den vil det altid være sprogbrugerens viden om sproget (knowing how) snarere end konkret sprogbrug, der udgør beskrivelsens genstand.

Så langt disse betragtninger holder stik, er det rimeligt at tale om sprogvidenskab som noget, der vedrører folks hoveder snarere end kon-

krete ytringer, sprogevnen snarere end hvad der bliver sagt. Inden for disse rammer må vi regne med, at enhver sprogbruger har en viden om, hvordan man bruger bestemte sproglige udtryk til at kommunikere bestemte ting. Derfor vil enhver sprogbruger også kunne reagere afvisende overfor eksempler, hvor disse brugsanvisninger ikke er blevet fulgt. Dette vil f.eks. gælde eksempel (1): ved at slå op i det sproglige beredskab vil man kunne konstatere, at "the" kun kan bruges til at danne et udtryk sammen med en efterfølgende kerne - og da der ikke følger nogen kerne efter i (1), kan eksemplet kasseres alene med henvisning til det sproglige beredskab. Sådanne sekvenser kan vi kalde defekte; de er kendetegnet ved, at sproglige udtryk er anvendt i modstrid med de brugsanvisninger, som udgør sprogbrugerens viden om sproget 'som sådan'.

Spørgsmålet er nu: har sprogbruger en viden om sprog, der omfatter større enheder end sætninger? Indgår der i det sproglige beredskab regler for helheder, hvori sætninger indgår som mindre dele, sådan at man kan sige: en tekst består af mindst en konstituent af kategori A samt en konstituent af enten B eller C, plus vilkårligt mange D osv.? Svaret er nej. Man kan godt inddele tekster i bestanddele, der er større end sætninger; men man kan ikke give regler for deres konkrete sproglige udformning, hvis overtrædelse med nødvendighed medfører at teksten bliver ugrammatisk. Men hvad så med alle de eksempler på umulige tekster, som tekstgrammatikerne har ført frem? Hvis vi tager v.Dijk som eksempel igen, kan vi illustrere hvori fejlræsonnementet består:

- (2) We will have guests for lunch. Calderón was a great Spanish writer.

Hvis man lægger sprogbrugerens afvisning af (2) som en mulig tekst til grund for sin teoridannelse, postulerer man, at hans viden om sproget dikterer ham, at disse to sætninger ikke kan danne tekst sammen. Men der kan tænkes en anden forklaring, nemlig at sprogbrugerens viden om verden, dvs hans viden om frokoster, spanske digtere, gæster, samtaleskikke osv, får ham til at synes at (2) bringer ting sammen, der ikke har noget med hinanden at gøre. Hvis man kun bygger på grammatikalitetsafgørelsen, dvs på accept eller afvisning, vil man ikke kunne afgøre af hvad grund afvisningen sker. Hvis vi konstruerer en

situation, hvor de tilsyneladende så disparate størrelser i (2) bringes til at have noget med hinanden at gøre, vil det imidlertid kunne fremgå, at det er et spørgsmål om kontekst og ikke om de sproglige størrelses forenelighed:

Mand og kone har væddet om, hvorvidt Calderón er en by i Rusland eller en person. Konen holdt på, at det var en person, og væddemålet gjaldt spørgsmålet om, hvorvidt konen kunne få lov til at invitere sine kolleger hjem til frokost. Konen går ind og ringer til nærmeste bibliotek, kommer tilbage og siger (2).

Mod denne forklaring kan man indvende, at den kræver en kontekst, som er så speciel at den så at sige gør teksten til en del af en større helhed, ikke noget der kan anskues som selvstændigt. Men hvis man kommer med denne indvending, pådrager man sig ansvaret for at præcisere, hvad der skal til for at en tekst kan siges at være en selvstændig tekst - og eftersom ingen tekst kan forstås totalt uden forudsætninger, forekommer det sandsynligt, at en sådan afgrænsning altid vil være arbitrær. Desuden gør denne indvending det heller ikke mere sandsynligt, at det er noget sprogligt, der er i vejen med (2).

4. Sproglig struktur og kommunikationsstruktur. Denne opfattelse af, hvad man med rimelighed kan tilskrive det rent sproglige beredskab, vil sikkert virke meget restriktiv på nogle. Der ligger imidlertid ikke nogen reduktionistisk intention bag; det afgørende er spørgsmålet om vægtningen af, hvad der afspejler noget på forhånd fastlagt og hvad der er noget, der eksisterer i situationen. Når man undersøger ytringer udfra et kompetenssynspunkt (hvad man gør, hvis man benytter grammatikalitetstest), fokuserer man på det, der lader sig forklare under henvisning til på forhånd fastlagte regler for, hvordan man udtrykker sig sprogligt. En ytring fremtræder her som en aktualisering af foreliggende handlemuligheder, noget der er fælles for denne og alle tidligere og fremtidige manifestationer af de samme muligheder. Min påstand går her ud på, at den allerede foreliggende viden ikke har større domæne end sætningen.

Men man kan også interessere sig for ytringen som totalbegivenhed, som en indgriben i den foreliggende situation - uanset om denne indgriben kommer i stand ved hjælp af aktualisation af sproglige handlemuligheder eller i kraft af situationelle faktorer. Så er man ikke læn-

gere interesseret i sproget som sådan, i det enhver sprogbruger kan til enhver tid. Så er man interesseret i sprogligt formidlede begivenhedsforløb, poetisk udtrykt i det liv der rører sig i sproget, snarere end sproget 'som sådan'.

Den påstand, der har været argumenteret for ovenfor, er at studiet af tekster hører hjemme under denne afdeling af sprogvidenskaben: studiet af kommunikationsforløb, der opbygges ved at afpasse udnyttelsen af det sproglige beredskab til konkrete kontekster. Det betyder selvfølgelig ikke, at man ikke kan generalisere ud over den enkelte ytring, så lidt som at man skulle afstå fra at opstille strukturer i tekster. Men det betyder, at generalisationerne får den karakter, som man med langue-begrebet i sin tid søgte at komme bag om: de bliver generalisationer ud fra forefundne ytringer, ikke ufravigelige lovmæssigheder som hører med til det at kende sproget. Struktur og sammenhæng findes i teksterne, ikke i folks sproglige beredskab.

Denne opfattelse betyder, at den sædvanlige præsentation af tekstlingvistikken indebærer en radikal selvmisforståelse. Hvis man ønsker at beskrive kommunikative sammenhænge, er sætningsgrænsen irrelevant, for kommunikative sammenhænge respekterer ikke dette skel. Hvis man ønsker at beskrive sprogbrugerens viden om sproget, kan man ikke overskride sætningsgrænsen, da al sprogbrugerens viden knytter sig til konstituenten af udstrækning op til og med sætningen. Derfor er det også falsk varebetegnelse, når tekstdisciplinen kalder sig lingvistik, for slet ikke at tale om grammatik. Eftersom tekster får deres helhed og sammenhæng ved at udgøre meningsfulde kommunikationsforløb, dvs handlingssekvenser, hører disciplinen ind under hovedområdet pragmatik. Når jeg kritiserer OT udfra dette synspunkt er det ikke udelukkende på grund af det implicitte synspunkt, som kommer til udtryk i hans udnyttelse af generative tankegange. Både i § 2 og § 5 taler OT explicit om tekstgrammatik som et område, der står i modsætning til på den ene side pragmatikken og på den anden side sætningslingvistikken. Den her fremførte opfattelse implicerer, at der ikke findes et sådant mellemliggende lingvistisk område. Der findes kun en særlig form for sprogbrug, kendetegnet ved at flere sætninger følger efter hinanden - og denne sprogbrug er grundlæggende af samme karakter som al anden sprogbrug, performans i modsætning til kompetens.

II. Metoder og perspektiver i tekstbeskrivelsen

1. Indledning. Overflytningen af tekstbeskrivelsen fra at være en kompetensdisciplin i lingvistisk forstand til at være en performansdisciplin får som allerede antydnet ikke så drastiske konsekvenser for vurderingen af de eksisterende konkrete tilgange til tekstbeskrivelsen, idet de fleste af dem alligevel kun kan forstås som beskrivelse af performansfænomener. Dette gælder fx analysen af gentagelsesmønstre nedenfor. Det vil næppe give nogen mening at opfatte gentagelsesmønstret i en tekst som noget, der forud for teksten selv var en del af sprogbrugers viden om sproget. Selve betegnelsen gentagelse implicerer næsten, at sprogbrugeren gør den samme ting to gange: og hertil kræves kun et beredskab, der specificerer, hvordan det gøres een gang. Det vil være ren dobbeltadministration, hvis man opstiller en gentagelseskompetens, foruden at sprogbrugeren naturligvis til enhver tid kan udnytte kompetensen på samme måde, som han før har gjort.

Når det er naturligt at begynde med analysen af gentagelsesmønstre, er det fordi denne analyse trods sin klare karakter af performansbeskrivelse i sit udgangspunkt ligger så tæt op ad lingvistikken. Selvom det ikke er en beskrivelse af, hvad sprogbrugeren til enhver tid kan, men en beskrivelse af hvad han undertiden gør, er det sproglige størrelser, man beskæftiger sig med, og derfor kan semantikens begreber udnyttes, som OT også demonstrerer. Hvis denne analyseform var tilfredsstillende kunne man om tekstlingvistikken sige, at selvom den ikke har samme status som sætningslingvistikken, så blev den dog så at sige i familien.

2. Gentagelse som faktor i tekstsammenhængen. Det er en nærliggende tanke, at det der binder sætninger sammen til en tekst, er at noget går igen fra den ene sætning til den anden; og den har da også dannet udgangspunkt for en række teoridannelser omkring tekstsammenhæng. Og så OT tilslutter sig i en lidt tvetydig formulering dette synspunkt: "Semantisk gentagelse er principielt det der skaber sammenhæng i en tekst" (§ 7) (betyder det, at det i praksis er noget andet?). Hvis formuleringen skal være meningsfuld, må den betyde at man skaber sammenhængen i teksten ved at sørge for, at hver sætning indeholder en passende mængde semantisk materiale fra den foregående tekst. Denne

fortolkning passer også med en række formuleringer andet steds hos OT, jf gennemgangen af redundans og informativitet i § 1 (forholdet mellem gentagelsessynspunktet og relationssynspunktet, jf II. 5 nedenfor, fremstår dog ikke ganske afklaret hos OT). Men er det nu rimeligt at sætte et sådant principielt lighedstegn mellem gentagelse og sammenhæng?

Denne opfattelse vil blive undersøgt i det følgende, idet tre forskellige former for gentagelsesanalyse bliver taget op. Den mest vel-etablerede form for gentagelsesanalyse er den, der bygger på koreferens, dvs at samme størrelse er genstand for henvisning flere steder i teksten. Denne relation hænger snævert sammen med et af de mest iøjnefaldende sproglige midler til at koble en sætning sammen med en anden, nemlig anaforisk henvisning¹⁾. Harweg (1968) er et meget grundigt forsøg på at vise sådanne substitutionsmønstres betydning i tekstopbygningen, og han definerer direkte en tekst som (p. 148) "ein durch un-unterbrochene pronominale Verkettung konstituiertes Nacheinander sprachlicher Einheiten" (idet han med "pronominal" henviser ikke blot til pronomina i traditionel forstand, men til alle anaforiske udtryk). Et tænkt eksempel er imidlertid tilstrækkeligt til at vise, at denne definition ikke får alt med, som man normalt ville opfatte som tekster:

- (3) Du kommer til at købe ind i dag. Frederik har forstuvet ankelen og er på skadestuen. Jeg skal have en ny tandbørste. Købmanden lukker først klokken 7.

Her går ingen referenter igen; men hvis vi forestiller os, at (3) er sagt af en travl mor til datteren som begrundelse for at bror Frederik ikke klarer indkøbene, skulle sammenhængen være klar. At koreferens ikke i sig selv skaber tekstens røde tråd, betyder naturligvis ikke, at

- 1) Men anaforisk henvisning kan ikke bruges som bevis på, at kompetensen rækker ud over sætningsgrænsen. Den viden om sprog, som brugeren af et anaforisk udtryk har, går kun ud på, at dette udtryk bruges til at henvise til et eller andet, enten i teksten eller i situationen; og denne viden vedrører kun selve det anaforiske udtryk, og kræver altså ikke et domæne større end sætningen for at forstås. Etableringen af forbindelsen til den faktiske referent er en handling, der udføres af samtalepartnerne - dér er det sproglige beredskab ingen nytte til.

det er et ligegyldigt fænomen. En koreferensanalyse giver et inventarium over de størrelser, der går igen i tekstens univers - vi får bare ikke at vide, hvorfor disse størrelser går igen, hvis de altså gør det.

En form for gentagelsesanalyse, der får lidt mere med, er det som Enkvist kalder en ledfamilieanalyse. Den består i, at man sammenfatter ikke blot koreferente, men også semantisk beslægtede led i grupper; forestillingen er den, at hver 'familie' har en central, samlet plads i tekstforløbet, og at denne så har repræsentanter rundt om i sætningerne. Som en fordel fremfor koreferensanalysen kan nævnes, at man lettere får verber og adjektiver med, og at man i det hele taget får en kvalitativ sammenfatning, fordi det er de semantiske egenskaber der er afgørende for leds placering i familiestrukturen. Til gengæld kan man sige, at det er til en vis grad overladt til analytikeren, hvilke semantiske slægtskabskriterier han vil gå ud fra, således at der er en vis risiko for, at han vil udforme analysen således, at familiestrukturen afspejler den røde tråd, han helt ateoretisk har dannet sig ved gennemlæsningen af teksten.

Et besnærende træk ved denne analyseform er, at man med udgangspunkt i den kan opstille resuméer af tekster, blot ved at udvælge en passende repræsentant for hver ledfamilie og stille dem sammen i en sætning. Winbourne (1962) som vist var den første, der internationalt fremførte denne analyseform, afprøvede den på præsident Lincoln's 'Gettysburg-tale' om borgerkrigen og USA i anledning af en officiel indvielse af en af borgerkrigens slagmarker. De led, der gik oftest igen, var dem der kunne sammenfattes i sætningen "Vi indvier denne slagmark" - og det er unægtelig fikst. Men det således fremkomne koncentrat, som man med lidt behændighed vil kunne fremanalysere i de fleste tekster, lider af samme grundlæggende skavank som resultatet af koreferens-analysen: den beskriver det materiale, teksten er konstrueret af, men den fortæller ikke, hvilken brug teksten gør af det. Det er ikke på grund af resuméet "Vi indvier denne slagmark", at folk føler sig tilskyndet til at lære talen udenad - det er på grund af det, Lincoln eller hans manuskriptforfatter fik ud af denne lejlighed. En ledfamilieanalyse kan beskrive stofvalget i teksten og måske sige noget om, hvorfor det kan være muligt at konstruere en tekst af dette stof. Den røde tråd, som motiverede valget af dette stof, får man heller ikke med ved denne analyseform.

En tredje analyseprocedure bygger på en opløsning af ordene i teksten i semantiske træk; og sammenhængen etableres ifølge filosofien bag denne metode i kraft af tilstedeværelsen af de samme træk igennem (store dele af) teksten. I overensstemmelse med terminologien hos en af de mest kendte fortalere for denne metode kaldes en sammenhæng konstitueret ved tilstedeværelsen af en fælles semantisk komponent en isotopi (jf Greimas 1966). Hvor de to ovennævnte gentagelsesmønstre etableredes med udgangspunkt i sætningernes organisering af ordbetydningerne i sagforhold, i prædikationer, og søgte at sammenfatte aktørerne i disse sagforhold eller bestanddelene i dem i det hele taget, ser isotopianalysen bort fra denne organisering og søger udelukkende sammenhængen i det semantiske materiale, sætningerne er opbygget af. Derfor kan den kritik, der ovenfor blev fremført imod de andre gentagelsesmønstre anskuet som teorier for hvad der konstituerede teksten, med dobbelt styrke fremføres mod isotopianalysen. Hvor koreferens- og ledfamilieanalysen ikke kunne tage hensyn til, hvordan teksten udnyttede materialet i sætningerne, kan man tillige sige at isotopianalysen ikke engang kan sige noget om, hvordan ordene udnyttes i sætningerne. Isotopierne opstår kun i kraft af den rene semantiske grød, uden hensyn til hverken sproglige eller ikkesproglige organisationsniveauer²⁾. Imidlertid kan denne atomisering retfærdiggøres til en vis grad, hvis man tager i betragtning, hvilket tekstmateriale Greimas især forholder sig til. Greimas behandler hovedsagelig litterære tekster og er da også mest kendt for sit bidrag til litterær analyse. Netop i litteraturen er det imidlertid karakteristisk, at forløb kan beskrives ved henvisning til udviklingen i (og modsætningen mellem) elementære faktorer såsom godt overfor dårligt, liv overfor død, opgang overfor nedgang osv. Dette må ses i lyset af, at litterære tekster er karakteriseret ved ikke at have deres funktion i kraft af en direkte indgriben i en foreliggende kontekst, hvorfor forløbet i disse tekster må motiveres internt (snarere end i forhold til det, teksten griber ind overfor i konteksten). Derfor er det naturligt, hvis den litterære tekst indenfor sine egne rammer

2) Greimas ville næppe være tilfreds med denne karakteristik, da det af hans brug af begrebet fremgår, at han opfatter isotopi som noget, der i høj grad har med dynamikken i teksten at gøre; men hvis begrebet skal operere på komponent-niveauet, synes denne konklusion uundgåelig.

opbygger et forløb centreret omkring poler, der på et abstrakt niveau kan beskrives med elementære prædikater af den slags, man sædvanligvis ender med ved opløsning i semantiske primitiver; og hvor en sådan analyse er rimelig, vil tekstens sammenhæng med fornuft kunne karakteriseres ved hjælp af isotopier etableret omkring de semantiske træk, der kendetegner disse poler. Dette gælder især ved analyse af lyrik; det er jo karakteristisk for især moderne lyrik, at ordbetydninger i digte fungerer mere eller mindre løsrevet fra deres placering i de sammenhænge, sprogsystemet normalt fastholder dem i.

Et ekstremt eksempel kan fx findes i Klaus Rifbjergs digt "Sol-sort". Dette digts titel er med til at etablere en "fugle"-isotopi, idet samtlige digte har fuglenavne som titler ("Voliere", 1962), men ser man på digtets eget indhold forekommer titlen umiddelbart meningsløs. Forklaringen kommer først, hvis man spalter titlen i "sol" og "sort" - hvorved den kommer til at opsummere den modsætning mellem velvære og tristhed, som er digtets point. (Gengivet efter Jørgen Dines Johanssens magisterforelæsning, 1971). Komplekse sammenhænge af denne karakter kan man naturligvis kun få med i beskrivelsen, hvis man bevæger sig ned på komponent-niveauet.

Hvis vi vender tilbage til normal, kontekst-indgribende sprogbrug, vil et sådant oprør imod betydningens organisering i helheder på forskellige niveauer imidlertid være ødelæggende for forståelsen; det forekommer som symptom på visse former for schizofreni³⁾.

I normalt sprogligt samkvem etableres forbindelsen mellem betydningsprimitiverne i teksten kun på de vilkår, der defineres af den overordnede organisering af ord og sætninger.

3. Principielle konsekvenser af handlingssynspunktet på tekster. Kritikken af gentagelsesanalysen hvilede især på en betragtning: konstateringen af at gentagelsen forekom, rejste hele tiden spørgsmålet om hvorfor gentagelsen fandt sted. Derfor kunne gentagelsen i sig selv ikke være det sammenhængsbærende: hvis man satte en datamaskine til at udvælge sætninger vilkårligt under den betingelse, at hver sætning

- 3) "En patient mener sig forfulgt af Peter Townsend. Forklaringen på at det netop er Townsend og ingen anden, der opleves som forfølgeren, kan eventuelt ses i følgende bemærkning fra patienten: ". . . for han forfulgte mig lige til byens ende". Østergaard (1962), p. 158. "

skulle rumme et vist mål af genkommende elementer fra de tidligere valgte, ville man ikke dermed have sikret, at sætningerne udgjorde en tekst - fordi der ikke var nogen bagvedliggende nødvendighed, der fremtvang gentagelserne.

Af hvilken karakter denne nødvendighed er, fremgår af den efter Austin alment anerkendte sandhed, at ytringer må forstås som handlinger - og dermed for så vidt af selve den overflytning af tekstanalysen til pragmatikken, som der blev argumenteret for i afsnit I. Når en sætning må gentage elementer fra tidligere sætninger, er det fordi den handling, som afsenderen er i færd med at udføre, kræver at man bygger videre på det foregående. Når gentagelsesanalysen ikke får fat i selve den røde tråd, er det med andre ord fordi gentagelser (ligesom introduktion af nyt stof) er en konsekvens af noget andet, nemlig af afsenderens valg af sproghandlinger. Som eksempel kan nævnes en sætning, hvis funktion er at konkludere ud fra en tidligere argumentation: For at kunne opfylde denne funktion må sætningen eksplicit eller implicit gribe tilbage til de anførte præmisser - men sammenhængen opstår ikke i kraft af det blotte faktum, at disse størrelser går igen; den skyldes den handlingsmæssige funktion, tekstdelene opfylder i forhold til hinanden.

Med konstateringen af, at sammenhængen består imellem sproghandlinger og ikke mellem genkommende elementer, kunne man tro at der hermed var givet mulighed for en ny analysepraksis med udgangspunkt i resultaterne fra sproghandlingsfilosofien. Så heldigt er det imidlertid ikke. Sproghandlingsfilosofien har afsat deprimerende få praktiske analyseresultater i forhold til den vældige gennemslagskraft som dens hovedsynspunkt har haft. Årsagen hertil kan muligvis søges i svagheden i selve det begreb, som blev brugt til at opsummere hovedtanken, nemlig forestillingen om illokutionær værdi; på baggrund af dette begreb har man søgt at opstille forskellige klasser af handlinger, hvilket ikke har været frugtbart af grunde, som er anført i Allwood (1972, 1978) samt Harder (1978b). Når det har været fristende at arbejde ud fra begrebet om illokutionære typer, skyldes det nok at man dermed kunne fastholde, at analysegenstanden var sproget, dvs at man havde en håndterlig genstand at arbejde med. Så længe man forestiller sig, at enhver sproghandling eksplicit eller implicit tilhører en bestemt illokutionær klasse kan man slippe for at se hele den tilsyneladende ubegræn-

sede sociale variation i øjnene, som sprogbrugen er underkastet. Giver man afkald på forestillingen om de illokutionære klasser, er der ingen vej uden om at kaste sig ud i den bundløse empiri, hvis man vil beskrive hvordan vi handler sprogligt med hinanden. For sprogfolk, der er vant til et langt mere velordnet og indskrænket univers, er det et meget koldt gys.

Vi er hermed tilbage ved det, der blev konstateret ved konklusionen på afsnit I: at studiet af tekster kun kan foregå konkret som et studium af, hvad der plejer at foregå i tekster, ikke som en beskrivelse af på forhånd satte rammer for tekstkonstruktionen; og dette gælder således uanset om man har en strukturel eller en pragmatisk tilgang til problemet.

Selv det univers, der hermed er åbnet for, har dog sine grænser. I og med at noget er bestemt som social handlen (med sprog som medium) er det sat i modsætning til en række andre fænomener. Ved at reflektere over, hvad det konstitutive ved denne bestemmelse er, kan man sætte rammer for forståelsen, som bl.a. muliggør en kritik af nogle af de tilgange til tekstbeskrivelsen, som OT har sammenfattet i andet hovedafsnit af sin artikel.

4. Almene normer for kommunikativ handlen: formålsbestemthed. Der har i de senere år været en temmelig livlig interesse for spørgsmål, der har med grundlæggende principper for kommunikation at gøre. Udgangspunktet for denne debat var Grice (1968); den mest tilfredsstillende fremstilling er for mig at se Allwood (1976). Her skal kun de fra et tekstsynspunkt mest centrale aspekter af problemstillingen berøres.

Det mest grundlæggende af de konstitutive træk ved menneskelige handlinger kommer til udtryk i (4):

(4) Enhver menneskelig handling har (skal have) et formål.

Dette fundamentale kendetegn ved menneskelige handlinger har naturligvis været kendt altid; det interessante består således ikke i at gøre opmærksom på princippet, men at demonstrere konsekvenserne af det. Der er derfor ingen grund til her at gå nærmere ind på, hvad der ligger i at handlinger opfattes som en stræben henimod noget. Derimod kan der være grund til at gå ind på den særhed, som parenteser er udtryk for ved denne og dermed beslægtede normer: at de har en status, der

er deskriptiv og normativ på samme tid. Rent deskriptivt betyder (4), at hvis vi ikke opfatter noget som formålsbestemt, opfatter vi det ikke som en handling. Hvis en person blinker, har vi valget mellem at opfatte det som en refleks, som har den funktion at holde øjet fugtigt, men som styres uden om viljen - og så er det ikke en handling - eller at opfatte det som formålsbestemt - og så er det en handling. Normativt betyder (4), at vi stiller det krav til hinanden, at der skal være en mening, et mål med hvad vi foretager os. Muligvis kan forholdet mellem deskriptivt og normativt beskrives på den måde, at deskriptivt er det et spørgsmål om + eller +, normativt er det et spørgsmål om grader. Hvis vi ser nogle ridser på en sten som er fundet i en oldtidsgrav, kan vi spekulere på, om det er resultat af menneskelig handling eller ej, uden at tænke normativt over det. Når vi ser noget, som vi ved er en menneskelig handling, f.eks. en tekst, kan vi spekulere over i hvor høj grad den lever op til kravet om at have et formål og vurdere den positivt eller negativt i forhold hertil.

Ved sproghandlinger fortolkes formålskravet i forbindelse med det konventionelle sproglige indhold i ytringerne. Hvis en person siger fx "det regner", sker registreringen af den oplysning, der sprogligt er knyttet til denne udtalelse, samtidig med og uadskilleligt fra registreringen af, hvilket formål det i situationen har at meddele dette - først når det er sket, er ytringen forstået som handling. Det er efter min mening denne mekanisme, der ligger bag de velkendte eksempler på omtolkning af ytringer, som med et misvisende udtryk er kendt som "indirekte sproghandlinger" (jf fx Franck 1974 samt kritikken heraf i Harder 1978 a). Hvis ikke det bogstavelige indhold i en ytring synes at kunne tjene noget formål i situationen betyder (4) at modtageren for at kunne opfatte ytringen som en handling må lægge noget til.

I forbindelse med denne funktion er det hensigtsmæssigt at se på nogle del-normer, der kan afledes af formålskravet. Forudsætningen for at en tekst kan være formålsbestemt er, at den opfylder følgende tre normer:

- (5) en tekst er (skal være) relevant (relevansprincippet)
- (6) en tekst er (skal være) ikke-redundant (redundansprincippet)
- (7) en tekst strider ikke (må ikke stride) mod den situationsopfattelse, der lægges til grund (rationalitetsprincippet).

Hver af disse del-normer beskriver en måde, hvorpå teksten kan være forhindret i at realisere et formål. Et indhold, der fremtræder som irrelevant, redundant eller irrationelt kan ikke formidle en vellykket, formålsbestemt handling. Også disse under-normer er velkendte; de to sidste slår således ned på det samme som ordsprogene henholdsvis "man skal ikke give bagerbørn hvedebrød" og "man kan ikke både blæse og have mel i munden". Det første svarer til den erfaring, der gengives i vendingen "goddag mand - økseskaft". Når man omtolker ytringer, kan årsagen hertil ofte bekvemt beskrives med henvisning til et af disse tre principper. Hvis fx ytringen "døren er dér" fortolkedes bogstaveligt, ville den sædvanligvis støde an mod redundansprincippet (folk, der befinder sig i et rum, ved oftest godt, hvor døren er). Modtageren drives derfor til at finde en udvidet forståelse, hvorved han når frem til tolkningen "skrub af". (Jf videre om normerne og tolkningsprocessen i afsnit 5 nedenfor).

Formålskravet og dets tre underafdelinger vedrører, som det her er beskrevet, en tekst som helhed og har derfor ikke umiddelbart noget at sige om tekststrukturen. Indirekte har disse normer imidlertid en fundamental betydning. Formålsbestemmelsen giver nemlig teksten et tyngdepunkt, i og med at den stiller teksten overfor et enkelt centralt spørgsmål: hvad er formålet med denne tekst? Teksten er hermed placeret som middel til et eller andet overordnet - og tekstens dele organiserer sig derfor som bidrag til opnåelsen af dette fælles overordnede formål. Den struktur, der bærer tekstens røde tråd, kan derfor opfattes som dikteret af en strategi, en handlingsplan orienteret mod et mål.

Foruden således at kunne appliceres på en tekst som helhed kan disse normer anvendes på tekstens dele. På dette niveau står formålsbestemmelsen ikke længere som noget, der frit kan vælges - delenes formål er bundet af tekstens fællesformål, således at de skal have et formål i relation hertil. For tekstens dele lyder kravet altså på, at de skal yde deres skærv til opnåelsen af tekstformålet. De to niveauer er i produktions- og opfattelsesprocessen gensidigt afhængige på den måde, at man udfra forestillingen om, hvad fællesformålet er giver delene en placering i forhold hertil, samtidig med at man ud fra delene danner sig forestillinger om det overordnede formål - men det afgørende kriterium i processen er altid spørgsmålet om helhedens samlede funktion.

Selvom disse normers abstrakte karakter gør, at det er vanskeligt at påpege nøjagtig på hvilken måde de er bestemmende for tekstens strategiske opbygning, er de afgørende for teksten overalt i forløbet. Afsenderen må hele tiden sørge for at have svar (ikke nødvendigvis bevidst svar!) på spørgsmålene: hvor vil jeg hen med min tekst? (jf 4) Hvad er forbindelsen mellem den og den sammenhæng, jeg taler ind i? (jf 5) har jeg formuleret mit projekt sådan at jeg ikke gør noget, der i forvejen er gjort? (jf 6) Er mit projekt gennemførligt på de gældende præmisser? (jf 7). Og for tekstens enkelte dele kan de tilsvarende spørgsmål formuleres: Har dette afsnit nogen funktion i relation til tekstens formål? (4) Er sammenhængen med den øvrige tekst klar? (5) Har jeg sagt det samme tidligere i teksten? (6) Ser dette ud til at stride imod hvad jeg før har sagt, og hvordan kan modstriden evt ophæves? (7) Synlige bliver normerne imidlertid først, når de overtrædes; når en tekst virker utilfredsstillende, uden at dens dele i sig selv er falske eller misvisende, vil man ofte kunne henvise til, at det er vanskeligt at se, hvordan teksten eller dele af den lever op til (4) - (7).

5. Tekststruktur og relationer mellem sætninger. I betragtning af den abstrakte karakter, formålsnormen og dens underafdelinger har, kan man som sagt ikke umiddelbart gennemskue, på hvilken måde de skulle kunne bruges til at undersøge teksters opbygning på. De ses mest naturligt som betingelser for at der kan være en struktur snarere end bidrag til karakteristikken af den. Ikke desto mindre kan man på basis af formålsnormen sige visse principielle ting om tekststruktur.

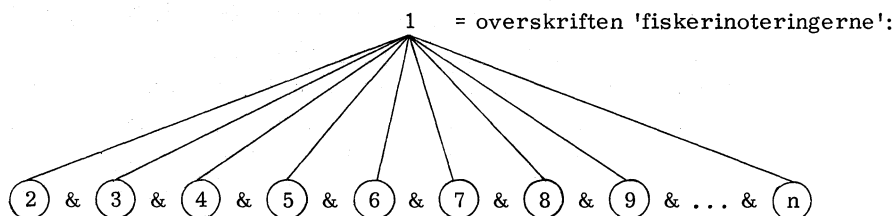
En af de indgangsvinkler, der udover gentagelsesanalyse oftest har været anført i forbindelse med tekststrukturer, bygger på den type relationer mellem sætninger, som kan ekspliciteres ved hjælp af konjunktioner eller adverbier med tilsvarende funktion. Til konjunktionen og svarer en relation mellem sætninger, som man kan kalde additiv (jf fx OT § 36, eller Arapoff (1968); til konjunktionen men svarer en relation, man kan kalde kontrastiv, (jf OT § 36) - men disse relationer kan godt eksistere uden at være ekspliciteret, og derfor har nogle opereret med en forestilling om forskellige typer implicitte konjunktioner, jf fx Sandulescu (1975). Der kan ikke være tvivl om, at konjunktionerne har en helt afgørende betydning for struktureringen af en tekst i kraft af at de styrer aflæsningen af de sætninger de indleder: en sætning indledt af et

men skal opfattes som noget der trækker i modsat retning af den foregående, og før man har forstået hvordan den trækker i modsat retning, har man ikke forstået teksten.

Spørgsmålet er imidlertid, om man som OT gør kan opfatte sådanne relationer mellem sætninger som de grundelementer, hvoraf tekststrukturen er opbygget, jf § 38 om tekstens 'semantiske struktur'. Det skal fremhæves, at OT's begreb om relationer er relativt bredt, og ikke udelukkende omfatter forbindelser af den art, der typisk angives ved konjunktioner. Det afgørende er imidlertid, at hans begreb om semantisk struktur hviler på et sæt af relationer, der er defineret som noget, der typisk holder parvis mellem sætninger, jf inventariet i § 36, hvor relationernes endepunkter er prædikationer, dvs størrelser af udstrækning ikke over en sætning.

Overfor denne tankegang, hvor sætningerne så at sige fra neden af følger sig sammen i hierarkier, stiller formålssynspunktet et klart alternativ. Som allerede fremhævet er tekstformålet noget, der er overordnet i forhold til hele teksten; og hvis forståelsen af teksten som en meningsfuld handling er afhængig af, at alting placeres ind i forhold til et overordnet formål, må det være klart, at strukturen er dikteret fra oven. Tekstens elementer grupperer sig om det overordnede formål; det er kun i forhold dertil, at man kan vurdere deres indbyrdes relation. Konsekvenserne af forskellen i tankegang ses klarest i forbindelse med den tekst, som OT diskuterer i § 36 for at vise, hvordan teksters velformethed afhænger af deres semantiske struktur i OT's forstand. En dårligt struktureret tekst iflg. OT er (bl.a.) en, hvor sætningerne ikke synes at forbinde sig med hinanden på særlig mange måder. Fordi den geografiske læsning af Zacharias-historien (jf OT's gennemgang) kun resulterer i en relativt fattig struktur, søger man en anden læsning, hvorved man kommer på den rigtige, anatomiske læsning. Ud fra et formålssynspunkt tager sagen sig helt anderledes ud.

Som udgangspunkt kan jeg henvise til en radioudsendelse, som jeg ikke længere kan finde på programmet, men som jeg tidligere af vanvare er kommet til at åbne for, nemlig fiskerinoteringerne. Denne bestod slet og ret i en opremsning af de aktuelle fiskepriser: markrel x, x, torsk y, y osv. Strukturen i denne tekst må være noget i denne retning (hvis man benytter OT's symbolisme):

Dette kan læses på den måde, at hver sætning har en additiv relation til den foregående og en specificerende til overskriften. Denne struktur minder slående om den, OT foreslår for den geografiske tolkning af legenden, og som motiverer at man leder efter en anden tolkning. Skal man da til at lede efter en alternativ tolkning af fiskerinoteringerne?

Hvis vi rejser spørgsmålet om formål, vil det vise sig, hvad forskellen er på de to tilfælde. Formålet med fiskerinoteringerne er at informere om fiskepriser, og det kan opnås uden problemer ved at hver sætning informerer om sin skepris; en strukturering derudover er helt overflødig. Tilsvarende gælder for OT's eget eksempel med bageopskriften (§ 37): kan man bage en kage ved hjælp af en serie instrukser, hvis eneste relation er tidsfølge, er det godt. Omvendt er det ikke så godt med en fint hierarkiseret, sindrig opskrift, som der ikke kommer nogen kage ud af.

Det er således ikke relationsfattigdommen som isoleret faktum, der driver læseren til at søge en anden forklaring på Zacharias' historie. Årsagen bliver først synlig, hvis man tager formålet med en tekst af denne karakter i betragtning. Hvad er formålet med at fortælle en legende? Hvis vi griber tilbage til det, der i II.2 blev sagt om fiktive tekster, kan vi se, at disse i modsætning til andre ikke har til formål at gribe ind i konteksten på en bestemt måde, fx ved at informere - de søger deres berettigelse i deres interne kvaliteter. Derfor stilles der naturligvis også strengere krav til tekstens interne opbygning, end der stilles i ikke-fiktive tekster. Hvis ikke en fiktiv tekst ser ud til at rumme en indbygget pointe, er den formålsløs - og derfor må man skride til en omtolkning for overhovedet at kunne opfatte den som meningsfuld (jf nedenfor).

Det fremgår heraf, hvorfor man udfra et formålssynspunkt arbejder i blinde, hvis man giver sig til at tale om, hvilke og hvormange relationer en tekst skal have imellem sine dele for at være acceptabel, uden at

starte med det overordnede formål. Struktur er ikke noget en tekst får ved at sætningerne konstituerer sig i en indbyrdes sammenhæng ved hjælp af en begrænset mængde semantiske relationer. Struktur får den ved at kunne fungere som en strategisk handlingsfølge dikteret af et formål. At så relationerne mellem strategiens dele kan klassificeres ved hjælp af begreber som 'additiv', 'specifikation' osv ændrer ikke på disse begreber sekundære status i tekstkonstitutionsprocessen.

I fortsættelse af eksemplet ovenfor kan det være relevant at følge spørgsmålet om normernes betydning ikke blot i forhold til det abstrakte spørgsmål om, hvordan tekster er struktureret, men som en rettesnor for læserens omgang med en tekst. Som tidligere nævnt opleves normerne som indholdsløse, fordi det forekommer så selvfølgelig, at en tekst skal leve op til dem. Derfor arbejder læseren også under den urokkelige antagelse, at normerne er overholdt. Både for teksten som helhed og for de enkelte deles vedkommende vil læseren tage det for givet, at de på en eller anden måde er formålstjenlige, relevante osv - og læseren vil derfor hele tiden søge efter den måde, man bedst kan få kravene opfyldt på. Hvis der ikke umiddelbart ser ud til at være noget formål med en tekst(del), vil læseren se sig om efter hypoteser, under hvilke man alligevel kan få øje på et. Hvis en tekst(del) synes at stride imod hidtil gældende antagelser, vil man prøve at fortolke den sådan, at modsigelsen undgås. Disse regler er derfor så at sige selvbekræftende. En tekst(del) behøver på ingen måde at gøre det umisforståeligt klart, hvordan reglerne er opfyldt for at blive accepteret - læseren producerer af sig selv, såvidt det er ham muligt, de antagelser der er nødvendige for at få reglerne til at tage sig ud som overholdte.

Det er denne proces, der overhovedet gør det muligt at aflæse en tekst som sammenhængende. Som beskrevet af Falster Jakobsen & Olsen er de fleste sammenhængsrelationer mellem sætninger implicite, dvs ikke formidlet af eksplicite sammenhængsmarkører; og selv hvor der er eksplicite markører, er det nødvendigt for læseren at lede efter den sammenhæng, der bedst stemmer med normerne om formålstjenlighed. OT nævner som et af eksemplerne på, hvad en sprogbruger til enhver tid kan, flg. sætningspar:

- (8) (a) Soldaterne skød på kvinderne.
- (b) Jeg så flere af dem falde.

Når enhver læser ganske rigtig vil opfatte "dem" i (b) som møntet på kvinderne snarere end soldaterne, er det ud fra en relevansbetragtning: Den mest indlysende måde, (b) kan være relevant for (a) på er ved at (b) beskriver noget som på en eller anden måde hænger sammen med det i (a) beskrevne - og den mest nærliggende sammenhæng mellem (a)-begivenheden og (b)-begivenheden får man, hvis det er dem, der bliver skudt på, der falder. I sammenhænge, hvor der gælder mere usædvanlige forhold, vil ræsonnementet ikke holde stik (fx hvis det er oplyst, at det er livsfarligt at beskyde kvinder). Den korrekte fortolkning af eksPLICIT anaforisk henvisning afhænger således også af formåls- og dermed af relevansbetragtningen. Samme eksempel kan demonstrere, hvorledes de semantiske relationer ikke er primære i forhold til den strategiske sammenhæng: Først i det øjeblik, "dem" er aflæst som henvisende til kvinderne, kan vi sige at der består en årsagsrelation mellem (a) og (b). Hvis fx emnet for den fremstilling (8) indgik i, var "mine erfaringer med soldaterne", kunne soldaternes beskydning af kvinderne og deres død på slagmarken være to aspekter heraf - og (a) og (b) ville så være parallelspecifikationer af dette overordnede tema, snarere end årsag og virkning. Et sidste eksempel på, at de begreber som OT baserer sin gennemgang på, ikke kan opstilles uden en forudsat strategisk sammenkædning af tekstens dele, kan man få i tilfældet med introduktionen af diskursreferenter (§ 16). Når det hedder at "diskursreferentintroduktion er tegn på at en tekst begynder - herved introduceres de referenter læseren senere må kende", bør det tilføjes, at man kun kan erkende introduktionen som introduktion efter at man har set de senere henvisninger, og dermed i kraft af at man har placeret vedkommende tekststykke som introducerende snarere end som fx eksemplificerende, episk beskrivende el. lign. Sætningen "Jorden får al sin energi fra solen" (jf § 16) behøver på ingen måde at aflæses som noget, der introducerer referenter - den kan have praktisk taget uendelig mange andre funktioner. Kun fordi vi i forvejen har erkendt, på hvilken måde denne sætning bidrager til at realisere tekstens formål, kan vi sige, at dette er dens funktion.

6. Forholdet mellem principper og praksis i tekstbeskrivelsen. Som anført i indledningen gælder kritikken af OT ikke primært hans konkrete analyser eller overhovedet rigtigheden af de iagttagelser, han gør gæl-

dende. Heller ikke de eksempler, der gives på teksters relationelle struktur, eller de normer for teksters opbygning, der formuleres på grundlag af relationerne, behøver nødvendigvis at blive betragtet som forkerte, fordi man anskuer tekstkonstitution udfra formålssynspunktet. Min påstand går blot ud på, at det afgørende i tekstkonstitutionsprocessen allerede er sket, inden det bliver relevant at diskutere teksten ud fra disse præmisser, og at OT's analyser derfor hviler på et uekspliteret fundament - som jeg her har søgt at antyde karakteren af. En naturlig fortsættelse af den diskussion, der er påbegyndt her, ville derfor være at forsøge at anskue OT's mere detaljerede principper i relation til de meget abstrakte normer. Relationen muliggørelse (jf OT § 36) med den tilhørende norm om at alle præsuppositioner skal være muliggjorte, kan således sættes i forbindelse med rationalitetsprincippet: hvis præsuppositioner er forudsætninger for at man kan bruge bestemte udtryk til at udføre en sproghandling med, betyder det at det bliver irrationelt, stridende mod situationen, at bruge det pågældende udtryk, hvis ikke præsuppositionen er muliggjort. I denne sammenhæng tillader pladsen imidlertid ikke, at denne diskussion bliver gennemført - men forbindelsen være hermed antydet.

Man kunne derfor spørge, om det ikke var pernittengrynet principrytteri at kritisere de forestillinger om tekstsammenhæng, der her er tale om; hvis det hele for så vidt kan være rigtigt nok, er det så ikke kværuletisk at insistere på, at det fra et abstrakt synspunkt må ses som en konsekvens af noget helt andet, meget dybt og meget vagt? I lyset af, hvilke antagelser om sprog, der normalt tages for givet i den videnskabelige tradition, er en sådan principiel diskussion imidlertid af allerstørste vigtighed også i forhold til spørgsmålet om beskrivelsesmodellens anvendelse i praksis. Næsten al den energi, der er investeret i sprogvidenskaben i dette århundrede frem til de allerseneste år, har koncentreret sig om at opstille lovmæssigheder, der gjaldt sproget som autonom størrelse, kontekstuafhængige generalisationer med en form for abstrakt eviggyldighed. Når man derfor kommer med en beskrivelse af tekster, der siger at der består de og de relationer mellem tekstdele, er det uhyre nærliggende at lægge disse relationer ned i samme skuffe som alle de andre sproglige relationer, man kender til, nemlig dem der består uafhængigt af konteksten, således at disse relationer ligesom ligger "inde i" teksten, når man kradser den lidt på overfladen.

Denne måde at opfatte på er den normale og umarkerede i sprogvidens- skaben - og derfor er det påkrævet at skrive det med store bogstaver, når man ønsker at gøre opmærksom på, at ENHVER relation mellem tekst- dele opstår udelukkende i kraft af, at sprogbrugeren hele tiden indsætter størrelser i den allerede etablerede kontekst - på den måde, der får dem til at leve bedst muligt op til (4) - (7). Mening, sammenhæng, orden osv er ikke noget, en bunke sætninger overhovedet kan have i sig selv - det er noget, de måske kan få ved at blive brugt i en konkret sammenhæng med et bestemt formål.

Også i relation til en eventuel pædagogisk udnyttelse af tekstteoriene er det væsentligt at insistere på disse grundsynspunkter. Elever i skole- systemet, der står overfor at skulle producere en tekst, en såkaldt stil, opfatter erfaringsmæssigt ikke altid opgaven som den at skulle udføre en meningsfuld social handling af en bestemt slags med dertil svarende for- mål. Danske stile ses snarere som det nærmeste, man i dansk kommer til matematikopgaver eller oversættelsesøvelser, én blandt andre former for præstationer af den art, skolesystemet er fuldt af. Det formål, tek- sten skal udfylde for eleven, er med andre ord hovedsageligt det at stille læreren tilfreds. Og hvordan gør man så det, jo det sker ved at man fylder ikke under en A4-side (maskinskreven) med stof, der på en eller anden måde har en forbindelse med emnet. Elevens disposition ser der- for ofte ud omtrent som følger: 1) hvad jeg først kommer i tanker om i forbindelse med emnet, 2) hvad jeg derefter kommer i tanker om, 3) = 2) osv indtil siden er fuld.

Denne opgavebevidsthed med tilhørende produktionsproces ligger ret langt fra den, der hører til normale frivillige, formålsrettede hand- lingen. En typisk konsekvens heraf vil være, at fremstillingen "skrider" undervejs, fordi hver ny tankerække først og fremmest har en udfyldende funktion i forhold til de foregående og ikke skal fortsætte dem på en me- ningsfuld måde. Når det er tilfældet, bliver stilen usammenhængende på en sådan måde, at læreren uvilkårligt vil give op overfor vejledningsop- gaven - simpelt hen fordi han ikke aner, hvor han skal ende og hvor han skal begynde: der er hverken hoved eller hale på det. OT giver et eksem- pel på en stil som de fleste nok vil karakterisere på den måde (eks 11) og viser (§ 41) hvordan man kan reparere på en sådan tekst ved at ordne dens dele bedre i overensstemmelse med relationerne mellem sætnin- gerne. Men selvom denne reparation lykkes glimrende, vil jeg mene

at den som praktisk vejledning rammer ved siden af det egentlige problem, netop fordi den relationelle analyse forudsætter at teksten er opbygget i overensstemmelse med normerne. Hvis eleven aldrig har gjort noget forsøg på at få de enkelte dele til at hænge sammen på anden måde end rent associativt, får OT's reparation karakter af lapperi, eller måske endog af tilsløring af den faktiske sammenhængsløshed. Det første fornødne vil være at skabe en bevidsthed om at tekster ikke blot er serier af sætninger, som kan ordnes mere eller mindre pænt, men er formålsbestemte sociale handlinger. Det er på dette punkt at den traditionelle danske stil har været på dødbringende for dem, der ikke uden for skolen har noget forhold til det at udtrykke sig skriftligt. For dem har skriftlig fremstilling på forhånd måttet stå som en meningsløs bekræftelse, hvad matematikopgaverne måske også har - men dem kan man løse uden at spekulere på deres formål. For tekster gælder det derimod, at falder formålet bort, elimineres dermed den centrale sammenhængsskabende faktor, hvorved tekstproduktionen vitterligt bliver absurd. Den refleksion, som kræves for at forstå OT's ordningsprincipper, må man hellere prøve at få eleverne til at investere i noget andet, nemlig i forståelsen af, at og hvordan tekster i en række konkrete sammenhænge faktisk kan opfylde formål for folk ude i virkeligheden.

LITTERATURLISTE

- Allwood, Jens (1972): A critical look at speech act theory. I Dahl (red): Logic, Pragmatics, and Grammar. Dept. of Linguistics, Göteborg 1977.
- Allwood, Jens (1976): Linguistic Communication as Action and Cooperation. Dept. of Linguistics, Göteborg 1976.
- Allwood, Jens (1978): The Analysis of Communicative Acts. Gothenburg Papers in Linguistics 1978, Göteborg 1978.
- Arapoff, Nancy (1968): The Semantic Role of Sentence Connectors in Extra-Sentence Logical Relationships, TESOL Quarterly 1969, 243-68.
- Chomsky, Noam (1965): Aspects of the Theory of Syntax. MIT, Cambridge, Mass.
- Christophersen, Paul (1939): The Articles - a Study of their Theory and Use in English. London & København, Munksgaard & Mitford.

- Dijk, T. A. v. (1972): *Some Aspects of Text Grammars*. Mouton, Haag.
- Enkvist, N.E. (1974): Några textlingvistiska grundfrågor. I Teleman & Hultman: *Språket i bruk*, Lund 1974.
- Franck, D. (1974): Zur Analyse indirekter Sprechakte. I *Beiträge zur Grammatik u. Pragmatik*, Skriptor, Kronberg/Ts 1975, red. Ehrich/Finke.
- Greimas, A.J. (1966): *Semantique structurale*. Paris 1966.
- Grice, H.P. (1968): *The Logic of Conversation*. I Cole & Morgan: *Syntax and semantics 3*, New York, Academic Press 1975.
- Harder, P. (1978a): Review of "Beiträge zur Grammatik und Pragmatik". *Journal of Pragmatics* 2, pp. 99-106.
- Harder, P. (1978b): *Language in Action*. I Gregersen: *Proceedings of the Fourth Nordic Conference of Linguistics*, Odense University Press.
- Harris, Z. (1952): *Discourse analysis*. I *Language* 28.
- Harweg, R. (1968): *Pronomina und Textkonstitution*. München, Wilhelm Fink.
- Hjelmstev, L. (194?): *Toppen & Bolden*, upublicerede forelæsningsnoter.
- Jespersen/Haislund (1949): *A Modern English Grammar VII*. Munksgaard.
- Jakobsen, L. Falster og Jørgen Olsen: *Zum Problem der Textkohärenz*. *Text & Kontext* 3.1 1975.
- Oomen, Ursula (1972): *Systemtheorie der Texte*, *Folia Linguistica*.
- Rifbjerg, Klaus (1962): *Voliere*. København, Gyldendal.
- Sandulescu, C-G. (1975): *Presupposition, Assertion and Discourse Structure*. *Stockholm Working Papers in Discourse Analysis* 6, 1975.
- Schmidt, S.J. (1971): 'Text' und 'Geschichte' als Fundierungskategorien. I. Wolf-Dieter Stempel: *Beiträge zur Textlinguistik*. München, Wilhelm Fink.
- Togeb, Ole (1978): *Men hva' med kongen?*. I dette nummer af NyS.
- Werlich, Egon (1976): *A Text Grammar of English*. Heidelberg, Quelle & Meyer.
- Winburne, J. N. (1962): *Sentence Sequence in Discourse*. I Lunt: *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*. Haag, Mouton.
- Østergaard, Lise (1962): *En psykologisk analyse af de formelle schizofrene tankeforstyrrelser*. København, Munksgaard.